

2026, Vol. 7(1), 183-201
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.269
Article type: Research Article

Received: 28.01.2025
Accepted: 29.01.2026
Published Online: 18.03.2026

Emine Erdogan*

Milliyetçi Duygulanımlar: Doğu Karadeniz’de Şükran ve Fındık Politikaları

National Affects: Gratitude and Hazelnut Politics in Eastern Black Sea Region

Öz

Bu makale Doğu Karadeniz’de fındık bahçelerinde yapılmış olan katılımlı gözlem ve enformel görüşmelere dayanarak, “Fındık politikalarının ürettiği şükran milliyetçi bir duygulanım olarak ne tür bir iş yapar” sorusunu cevaplamaya çalışıyor. Fındığın taban fiyatının belirlenmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından belirli miktarda fındık alımı gibi desteklerle işaret edilen şükranın, milliyetçi bir duygulanım olarak normatifiğini “şükretme havasındakiler” ve “şükretme havasında olmayanlara” odaklanarak ortaya koyuyor. Bu anlamda çalışma milliyetçi duygulanımların bulaşıcılığını ve gündelik yaşamı düzenlediğini gözler önüne sermektedir.

183

Abstract

Drawing on participant observation and informal interviews conducted in the Eastern Black Sea Region, this article attempts to answer the question “What kind of work does gratitude do as a national affect produced by hazelnut politics?”. The normativity of gratitude - which is constructed with the regulation of the price and guaranteeing the purchase of hazelnuts via Turkish Grain Office (TMO) - as a national affect is explored by focusing on who is “in the mood to be thankful” and “not in the mood to be thankful”. In this sense, the study reveals the contagiousness of national affects and their role in organising daily life.

Anahtar Kelimeler

Milliyetçi Duygulanımlar, Şükran, Duygulanımların Normatifiği, Duygulanımların Bulaşıcılığı, Doğu Karadeniz

Keywords

National Affects, Gratitude, Normativity of Affects, Contagiousness of Affects, Eastern Black Sea Region

* Giresun Üniversitesi, emnerdogan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3761-1361.

Giriş

İlginçtir ki bu makale annemle birlikte izlediğim bir tartışma programından hareket ediyor. Sıradan bir akşamda anaakım medya kanallarından birinde güncel siyasi meselelere değinen bir programdaki yorumcu, seçmenlerin iktidar partisine (Adalet ve Kalkınma Partisi, 2025 yılı) verdiği desteğin metropollerde azaldığını, ancak bu düşüşün Doğu Karadeniz Bölgesi’nde diğer bölgelere kıyasla oldukça yavaş olduğunu söylüyordu. Bir diğer yorumcu bu durumu çok doğal karşıladığını çünkü bölgede yaşayanların milliyetçi reflekslerinin yüksek, devlete bağlı kişiler olduğunu belirttiğinde annem hışımla televizyon kumandasını alıp: “Bizim cevizlerimize de devlet her sene fiyat verip, bir de üstüne alım garantisi verse bizim de milliyetçi reflekslerimiz yüksek olur” diyerek kanalı değiştirdi. Annem ve babam on beş yıldır ceviz üretiyorlar ve yükselen maliyetlere rağmen üretimde kalabilmek için sürekli farklı stratejiler geliştiriyorlardı. İktidar partisini desteklemiyorlardı ve dolayısıyla izlediğimiz programdaki yorumcunun ima ettiği şekilde “milliyetçi refleksleri ve devlete bağlılıkları” düşük vatandaşlar olarak görülüyorlardı.

Tam da bu televizyon programını izlediğimiz günlerde Doğu Karadeniz’in fındık tarımında önde gelen illerinden Giresun’da katımlı gözlem¹ ve derinlemesine görüşmeler yapıyordum. Katılımcılardan en sık duyduğum şeyler: “Devletine ve milletine çok bağlı insanlar oldukları”, “fındık işinden şikâyet edenlerin nankör oldukları”, “devletin daha fazla yapabileceği bir şey olmadığı”, “biraz da şükretmek gerektiği” gibi ifadelerdi. Daha önce Türkiye’de başka bölgelerde de tarımsal üretimle ilgili saha çalışmaları yapmış, ancak hiçbirinde katılımcıların üretimle ilgili sorunlarını dile getirirken ne kadar milliyetçi olduklarını söylediklerine ya da devlete bağlılıklarını ifade ettiklerine şahit olmamıştım. “Devlete, vatana/milllete ve bayrağa bağlılık” ifadesi (genellikle benzer bir sırayla) fındık üretimiyle ilgili bir çalışmada neden en sık dile getirilen şeydi ki? Annemin tepkisi Doğu Karadeniz’de milliyetçiliği fındık üretimiyle ilişkili olarak düşünebileceğimiz bir kapı aralayabilir miydi?

Bu yazıda fındığın taban fiyatının belirlenmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi’nin (TMO) belirli miktarda fındık alımı yaparak piyasanın üretici aleyhine bozulmasını engellemeye çalışması gibi fındık üretimine yönelik desteklerin, bölgeye özgü milliyetçilikle ilişkisini sorgulamak niyetindeyim. Fındık üreticilerinin ilgili desteklerle ilişkili olarak ifade ettikleri şükran duyma haline odaklanarak, “Fındık politikalarının ürettiği şükran milliyetçi bir duygulanım olarak ne tür bir iş yapar?” sorusunu cevaplamaya çalışacağım. Bu soruyu cevaplamanın, son yıllarda Türkçe literatürde ivmelenmiş olan milliyetçilik ve duygulanım çalışmaları arasındaki temasları güçlendirmeye katkı sağlayacağını umuyorum (Tokdoğan, 2018; Yardımcı, 2022). Yazı duyguların milliyetçiliğin inşasındaki yerini vurgulaması bakımından var olan çalışmalarla paralellik gösteriyor. Ancak katkısının yalnızca gelişmekte olan bir literatürü örneklendirmekle sınırlı olduğunu düşünmek haksızlık olur. Analizinde duyguya tali değil merkezi bir rol

vererek; bunu yaparken duygulanım çalışmalarının kavramsal ve kuramsal katkılarından hareket ederek; maddi bir koşul olarak genellikle Marksist teori çerçevesinden ele alınan üretim ilişkilerine duygulanım teorisinden bakarak; milliyetçilik ve duygulanım çalışmalarını kırsal alanlar odağında buluşturarak özgün bir katkı yapmayı hedefliyor.

Ayrıca sık başvurul(a)mayan bir teknik olan uzun süreli katılımlı gözlem verilerine dayanıyor olması, araştırmanın metodolojik katkısını vurgulamayı da mümkün kılıyor. Çalışma,² 2021 yılı ve 2022 yıllarındaki fındık hasat sezonlarında (bahçenin bulunduğu rakıma bağlı olarak Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında), Giresun ili Merkez, Bulancak, Piraziz, Tirebolu, Espiye ve Görele ilçelerindeki fındık bahçelerinde yapılan katılımlı gözlem ve gözlem esnasında üreticilerle gerçekleştirilen “enformel sohbet tarzı” görüşmelere dayanıyor.³ Katılımlı gözlem bahçede “tarım işçisi” olarak (ücret almadan ve araştırmacı kimliğim açık bir şekilde) çalışırken yaptığım gözlemleri ifade ederken; enformel sohbet tarzı görüşmeler bahçede çalıştığım esnada araştırma sorularıma cevap almak üzere yönlendirdiğim amaçlı diyalogları kapsıyor. Metin boyunca gözlem notlarını “saha günlüğü”, enformel sohbet tarzı görüşmeleri ise “saha notları” olarak adlandırdım. Bu ayrımı yapmamın nedeni, saha günlüklerini doğrudan gözlemlerimi aktardığım daha refleksif metinler olarak, saha notlarını ise önemli olduğunu düşündüğüm diyalogların doğrudan aktarıldığı metinler olarak kurgulamış olmam.

Çalışmanın dahil olduğu araştırma projesi emek süreçleri ve üretim ilişkilerine odaklandığı için katılımcıları farklı üretim ilişkilerini görebilmek adına küçük, orta ve büyük ölçekli üreticilerden seçtiğimi; herhangi bir grubun çalışma katılımcılarını sayısal olarak domine etmemesine özen gösterdiğimi; katılımcılara bölge halkından anahtar kişiler aracılığıyla ulaştığımı belirtmek isterim.

Aşağıda ilk olarak yazının hareket ettiği teorik tartışmalardan bahsedeceğim. Takip eden bölümlerde ise fındık üretiminin devamlılığını sağlamaya yönelik politikaların ürettiği “şükran”ın, Doğu Karadeniz’de milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğini ortaya koyacağım. Bunu yaparken ilk olarak çalışmanın bağlamında milliyetçiliğin, devlete “şükranlarını sunma” ve teşekkür etmenin bir icrası olarak nasıl perforce edildiğini vurgulayacağım. Ardından, fındık üretimine yönelik desteklerin yalnızca “iyilik” değil aynı zamanda “imtiyaz” olarak anlaşılmasının borçluluk ve ayrıcalık duygularıyla nasıl ilişkilendiğini ve bunların şükranla nasıl dolayımlandığını göstereceğim. Bu tartışmayı duygulanım teorilerinden ödünç aldığım hava/atmosfer (*mood/atmospheres*) kavramlarından hareketle “şükretme havasına” ve “şükretme havasındakilere” odaklanarak derinleştireceğim. Son olarak, fındığa yönelik destekleri yetersiz ya da etkisiz bulan ve “şükretmeyen” fındık üreticilerine eğilerek, şükranın ve bu anlamda milliyetçi duygulanımların normatifliğini tartışacağım. Böylelikle şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak nasıl inşa edildiğini, şükranla uyumlananları (şükretme havasındakilere) ve bu havada olmayanları (şükretmeyenleri) göstererek, duygulanımsal bir analiz için elzem olan uyumlanma (*attunement*) ve normatiflik ilişkisini vurgulamayı umuyorum.

Milliyetçilik ve Duygulanım

Sosyoloji disiplininin duygu kavramına gösterdiği ilginin klasik sosyoloji çalışmalarına kadar uzandığı söylenebilir. Ancak sosyoloji disiplini içinde yekpare bir duygu/duygulanım çalışmaları alanının popülerleşmesi son dönemdeki bir eğilime işaret etmektedir.⁴ Benzer şekilde milliyetçiliği anlamaya yönelik analizler de duygulara uzun süredir dikkat çekse de (bkz. Anderson, 2020 [1983]), gün geçtikçe artan sayıda çalışmanın milliyetçiliği analiz ederken duyguları tali değil, merkezi bir unsur olarak ele alması görece yeni bir yaklaşımdır. Bu eğilimin duygulanım kuramının kazandığı ivmeyle ve milliyetçilik çalışmalarına yönelik ilginin son dönemde artmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (bkz. Ahmed, 2015, 2022 [2014]; Closs Stephens, 2016; 2022; Gülçiçek, 2024; Hemmings, 2012; Merriman ve Jones, 2017; Millitz, 2019; Millitz ve Schurr 2016; Ural, 2019).

Milliyetçilik çalışmaları içerisinde çeşitlenen teorik eğilimleri takip etmek için Billig'in (1995) *Banal Milliyetçilik* isimli kitabı önemli bir başlangıç noktasıdır. Yazar milliyetçiliğin gündelik yaşamlara yerleşmiş çeşitli semboller aracılığıyla tekrar tekrar üretildiğini ifade eder: Banal milliyetçilik göndere çekilmiş olduğunu fark etmediğimiz bayrak, üzerine düşünmeden ezbere okuduğumuz milli marş, okullarda tabii olduğumuz müfredat gibi aktörlerin maruz kaldığı araçlarla milli kimliklerin üretilmesine odaklanır (Billig, 1995). Billig'in çalışması hala sıkça başvurulan bir çerçeve sunsa da milliyetçiliğin, aktörlerin maruz kaldıkları "dış" etkenlerle üretildiğini vurguladığı, bu anlamda yapıyı bireyin önüne koyarak bireyin failliğini göz ardı ettiği ve homojen bir kimlik nosyonundan hareket ettiği gerekçeleriyle eleştirilmektedir (bkz. Skey, 2009; Thompson, 2001). Diğer taraftan banal milliyetçiliğe yönelik bu eleştirileri bertaraf etme amacıyla olan gündelik milliyetçilik kavramı ise gündeliğin sıradan pratiklerinin ve günlük yaşamdaki karşılaşmaların milliyetçiliğin üretilmesindeki rolünü vurgulamaktadır (Fox ve Miller-Idriss 2008). Bu yaklaşımda bireyler bilinçli ve aktif olarak milliyete dair olanı yaratan aktörlerdir ve gündelik yaşam bu üretimin gerçekleştiği alandır. Dolayısıyla milliyetçiliğin üretilmesini anlarken makro yapılardan çok yeme-içme alışkanlıkları, giyim-kuşam, gündelik ritüeller gibi karşılaşmalara, ilişkilere ve pratiklere yoğunlaşılır.

Bu çalışmanın dayandığı duygulanım teorileri ise "yapı mı birey mi" tartışmasından sıyrılarak, ulusun birey, nesne ve çevre arasındaki etkileşimlerle oluştuğunu, dolayısıyla milli kimlikleri duygu ve duygulanımlar ile oluşturan ilişkisel süreçlere odaklanılması gerektiğini vurgular (Antonsich ve Skey, 2017). Bu anlamda ulusa durağan ve sabit değil akışkan ve değişen bir inşa olarak işaret edilmektedir (*a.g.m.*). Milliyetçilik, ulusa/milliyete dair duygulanımların nasıl dolaştığına, bedenlere nasıl bulaştığı ve yapıştığına, ilişkileri ve duygulanımsal atmosferleri nasıl oluşturduğuna eğilerek ele alınır. Duygulanımların dolaşımı milliyetçilik çalışmalarında sıklıkla yapıldığı gibi özsel olarak milliyetçi olduğu varsayılan nesnelerin (bayrak, marş, lider gibi) sembolik anlamlarına odaklanarak değil, herhangi bir nesne, pratik ya da durum/olay ile bedenlerin duygulanımsal olarak nasıl ilişkilendiği üzerinden anlaşıl-maya çalışılır (Closs Stephens, 2016). Gündelik hayatın içindeki herhangi bir şey milliyetçi

duygulanımların dolaşımına olanak sağlayabilir ve bu şeyler sürekli olarak değişebilir: Bazen Olimpiyat meşalesi; bazen göçmen bir aileden gelen bir koşucu (bkz. Closs Stephens, 2016); bazen Eurovizyon şarkı yarışması (bkz. Ural, 2019); bazen de köprü ve otoyollar olabilir (bkz. Merriman ve Jones, 2017). Bu örnekler Türkiye’den de pek çok benzeri eklenebilir. Örneğin 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimleri seçim kampanyası boyunca ilk yerli araba TOGG’la ilişkili olarak dolaşan milliyetçi duygulanımlardan bahsedebiliriz. TOGG’un kent meydanlarındaki takdimi esnasında kimilerinin coşkulu bir şekilde “arabayı seyrettiğini” ve yaşadıkları yoğun milliyetçi duyguların ne kadar görünür olduğunu hatırlayalım. Burada teorik olarak vurgulanması gereken, sınırsızca çoğaltılabilecek bu örneklerde nesnelerin tek başlarına bir anlamı olmadığıdır: Bir uçak, bir yarışma, bir meşale, bir koşucu ya da bir araba tek başına duygulanımların dolaşımına ve milliyetçiliğin duygulanım vasıtasıyla (yeniden) üretimine neden olmaz. Duygulanımlar ilişkisel olarak üretilir.

Duygulanım çalışmalarının bir diğer önemli vurgusu, bedenlerin duygusal atmosferlerde nasıl uyumlandığını (*attunement*) ortaya koyan süreçlere odaklanmasıdır. Millitz (2019, s. 298), Azerbaycan’da stadyumda izlediği bir milli maç müsabakasında kendisinin hissettiği uzaklığı ve diğerlerinin yakınlığını/dolaşıklığını kişilerin bayrak ile ilişkilencmeleri üzerinden anlatır. Kendisini Almanya bayrağına uzak ancak bayrağına yakın hissetmelerine üzerinden milliyetçiliğin hem bedenler ve nesneler arasındaki etkileşimlerin ortaya çıkardığı duygulanımlar hem de ait ve dışarıda hissetme hali üzerinden nasıl işlediğini ortaya koyar. Duygulanımlar bedenlere yapışır ve onların diğerleriyle uyumlanmasını sağlar. TOGG örneğine geri dönelim ve ilk yerli arabanın etrafında oluşan milli duygulanımların dolaşımını düşünelim. Arabayı izlemeye gidenlerin zaman zaman arabayı öpmeye ya da arabanın etrafında secdeye durarak şükür namazı kılmaya varan yoğun duyguları medya tarafından sürekli gösterildi. Ortada bir “şükür havası” (*mood*) vardı. Diğer yandan TOGG’la ilişkili olarak şekillenen milliyetçi duygulanımların herkese bulaşmadığını, herkesin aynı havada olmadığını biliyoruz. Fakat -özellikle anaakım medyada- uyumlanmayıp, eleştirenlerin dahi aslında yerli arabaya karşı olmadıklarını, bunun bir seçim malzemesine dönüştürülmesine karşı çıktıklarını söylediklerini, dolayısıyla milliyetçi duygulanımların yüksek sesle eleştiril(e)mediğini söyleyebiliriz.

Bu yüksek sesle dile getirilmemiş eleştirilerin bile bazı bedenlerin kendilerini dışarıda bırakılmış ve yabancılaşmış hissetmelerine neden olduğunu da eklemek gerekiyor (Millitz, 2019). Millitz (2019, s. 297) milliyetçiliği eril ve bedensizleşmiş (*disembodied*) kategorilerle anlamaya çalışmak yerine, aidiyet ve yabancılaşma deneyimleriyle anlama halini feminist bir analizin merkezine yerleştirir. Feminist çalışmalar ulus devletlerin umut ve umutsuzluk, acı ve eğlence, aşk ve nefret ya da kendisinin işaret ettiği gibi aidiyet ve yabancılaşma gibi karşıt duygular üzerinden işlediğini gösterirler (*a.g.m.*). Örneğin bir sonraki bölümde odaklanacağımız Ahmed’in (2015; 2022) çalışmaları bu tür bir analize önemli bir emsal teşkil etmektedir. Benzer şekilde bu çalışma da milliyetçiliğin “şükran” ve “şükran duymama” (şükreden katılımcıların ifadesiyle “nankörlük”) duyguları vasıtasıyla nasıl işlediğini göstermesi bakımından ilgili

feminist çalışmalarla paralellik göstermektedir. Analizi sunmadan önce aşağıda milliyetçilik alanıyla ilişkilenen duygulanım çalışmalarının kavram setine, bu kavramların ortaklıklarına ve kısaca bu çalışmanın ilgili kavramlara nasıl başvurduğuna değineceğim.

Milliyetçilik Alanındaki Duygulanım Çalışmalarının Kavram Seti

Duygulanım çalışmaları alanında duygu ve duygulanımın farklılığını vurgulayarak duyguyu “duygulanımın fark edilmiş, adı konmuş, kişiselleştirilmiş, dahası dilin bize kazandırdığı araçlarla ifade edilmiş, yani şekil bulmuş hali” (Massumi, 2002 akt. Akalın, 2023, s. 13) olarak tanımlayan yaklaşımlardan bahsedebiliriz.⁵ Duyguların ortaya çıkmasının bir öznenin varlığı ile mümkün olduğunu, duygulanımların ise öznenin bağımsız olarak var olduğunu ifade eden bu yaklaşımlara göre; “bir sosyallik ya da kolektivitenin bir aradalık hali ile ortaya çıkardığı yeğlilikler, duygulanımsal etkileşimler olarak addedilirken o yeğliliğin bir parçası ya da unsurunun kişisel bir deneyim haline dönüşmesi onu bir duygu haline getirir” (Akalın, 2023, s. 13). Akalın bu ayrımın muğlak olduğu yerlerde “hissetme deneyimini, duygulanımları bünyemize dahil edip etki ettiğimiz o an olarak düşündüğümüzde, kategorik tanımların yaratabileceği sorunlardan” (s.14) kaçabileceğimizi vurgulayarak, duygu ve duygulanımı ayırmanın zorlaştığı yerlerde “his” kavramını kullanabileceğimizi ifade eder. Bu öneri işlevsel ve üretken bir çıkış yolu olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu çözümün duygu ve duygulanım arasındaki farka dair önemli bir varsayımdan hareket ettiğini söyleyebiliriz: Duygulanım duygunun bedensel tesiridir. Böylesi bir hareket noktası “içerisi ve dışarısı” arasında bir ayrım işaret eder. Oysaki duyguyu dışarıdan gelerek beden ve zihin üzerinde tesir eden “dıştan-içe” veya bireyden yola çıkarak dış dünyaya iletilen “içten-dışa” duygu modellerinin ötesinde kavramsallaştırdığımızda duygunun aynı zamanda bedensel de olduğunu söyleyebiliriz (Ahmed, 2015). Bu durumda duygu ve duygulanım arasında kavramsal bir fark gözetme çabası da anlamını yitirir. Dolayısıyla bu yazıda duygu ve duygulanım kavramları arasında bir ayrım gözetilmemektedir. Ancak Türkçe’de “duygu” kelimesi çoğunlukla bireysel olanı karşılamak için kullanıldığı için yazıda şükranı işaret ederken duygu değil duygulanım ifadesini kullanıyorum.

Diğer taraftan milliyetçilik ve duygulanım çalışmalarının kesişimi söz konusu olduğunda ilgili literatürün kavram setinin çeşitliliği dikkat çekicidir. Bu çeşitlilik içinde öne çıkan duygulanım, atmosfer/duygulanımsal atmosfer (*affective atmospheres of nationalism*) ve ruh hali/hava (*mood*) gibi kavramların yukarıda odaklanılan önemli teorik vurgularda (duygulanımların ilişkiselliği, dolaşımı ve uyumlanma) nasıl ortaklaştıklarına bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyim.⁶

Örneğin duygulanım teorilerinin önde gelen isimlerinden Ahmed milliyetçiliği anlarken farklı çalışmalarında ruh hali/hava (*mood*) ve duygulanım (*affect*) kavramlarına başvurur. İki kavramı birbirinden özel olarak ayırmayan yazar, ruh halini Birleşik Krallık’taki Kraliyet düğünü için ulusun kutlama “havasına” bürünmesini örnekleyerek açıklar (Ahmed, 2022). Başlangıçta kutlama havasında olmayanların bile bir süre sonra bu havaya bulanmasını, bulan-

mayanların ise bunu dile getirmediğini vurgular. “Olması gerektiği şekilde” hissetmeyenlerin “olması gerektiği gibi” hissetmediklerini düşündüklerini ve “olması gerektiği gibi” hissetmeye çalıştıklarını (bkz. *mood work*) ifade eder. Bu anlamda Kraliyet düğünü için kutlama havasında olmak “vatandaşların” uyumlanması (*attunement*) gereken bir durum olarak belirir: “Parti havasında olmak” ulusal, kolektif bir gereklilik olarak kurulur. Ahmed’in (2015) milliyetçiliğin inşasını duygulanım kavramını kullanarak açıkladığı örnek ise göçmen ve mülteciler ile karşılaşmalara odaklanır. Bu gruplarla ulusa dair hislerin (ulusa sevgi, ötekine karşı öfke, senin olan alındığı için incitilmiş hissetme) dolaşımı arasındaki ilişkiyi ifade ederek, milliyetçiliğin *bedenler arasında* dolaşan ve onlara bulaşan bu duygular ile inşasına vurgu yapar. Burada ruh hali kavramında olduğu gibi uyumlanma önemlidir: Milliyetçilik bedenlerin belirli duygulanımlar dolayısıyla birbirleriyle uyumlanması vasıtasıyla kurulur.

Benzer şekilde milliyetçiliği anlamak için atmosfer kavramına başvuran Closs Stephens (2016) da uyumlanmaya odaklanır. Atmosfer, bireysel bedenleri aşan ve bedenlerin sürekli içinde bulunduğu bir duyguya, ruh haline işaret eder (Riedel, 2019). Bu anlamda Ahmed’in kullandığı ruh hali/hava (*mood*) kavramından farklı olmadığını düşünebiliriz. Kavram duygulanım çalışmalarının genel olarak vurguladığı gibi, duyguların bireylerin ruhsal durumlarına işaret ettiği fikrine meydan okuyarak, onların kolektif ve kültürel olduklarının altını çizer. Çok sayıdaki beden bir arada bulunduğu ve parçası olduğu bir durumu kapsar ve bu nedenle aynı durumu paylaşan bedenler üzerinde bulaşıcı bir otoritesi vardır (Riedel, 2019). Milliyetçiliği duygulanımsal bir atmosfer gibi anlamaya çalıştığımızda nasıl sürdüğünü, nasıl bulaştığını ve onu eleştirmenin neden zor olduğunu anlamak da mümkündür. Ahmed’in Kraliyet düğünü örneğine benzer şekilde Closs Stephens (2016) da 2012 Londra Olimpiyatlarındaki “parti atmosferini” ve bunu eleştirmenin ne kadar “tuhaf” karşılandığını gösterir. Milliyetçiliğin duygulanımsal olarak ele alınmasına imkân veren şey tam olarak o hisse “bulanma/kapılma” halidir. Uyumlanmanın normatifliği uyumlanmayanların eleştirilerini yüksek sesle dile getirememelerine neden olur.

Bu anlamda duygulanım, ruh hali/hava ve atmosfer kavramlarının milliyetçi duygu/duygulanımların bulaşıcılığı, bedenlerin bunlara uyumlanışı ve uyumlanmayanların “sesini fazla yükselt(e)memesi” noktalarında ortaklaştıklarını söyleyebiliriz. Aşağıda bu teorik hattı izleyerek öncelikle şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak bulaşıcılığını, ardından bedenlerin ona uyumlanışını ve son olarak da uyumlanmayanların sesini yükseltmediğini göstererek şükranın normatifliğine odaklanacağım.⁷

Şükran, Milliyetçilik ve Fındık Üretimi

“Her gün işe giderken, altından geçtiğimiz üst geçitlerin anlamını düşünüyorum. Neden üst geçite isim verilir, bu isimler mutlaka şehit adlarından seçilir ve şehit oldukları da mutlaka belirtilir? Her gün hatırlamamızı istedikleri şey nedir? Tam bunu düşündüğüm sırada şehrin

girişindeki “Fındık’ın Başkentine Hoş geldiniz” yazan tabelayı, hemen arkasında ortasında ay ve yıldız heykeli olan, küçük bir mescit ya da Safranbolu evlerini andıran, ne için kullanıldığını anlayamadım binayı ve etrafındaki oturma yerlerini görüyorum. Yol kenarında bu yapılar neden var? Kimseyi otururken gördüğüm bir yer değil. Kafamı denize doğru çeviriyorum. İnsanlar yol kenarlarına fındık sermiş, kurutmaya çalışıyorlar. Bazıları yol kenarında satış da yapıyor. Bunlar çok küçük üretici. Kuruturken bir yandan da satıp hiç eve götürmeden ya da emanete bırakmadan [fındığı tüccara bırakmaya verilen ad] ellerindeki fındığı bitirmeye çalışıyorlar. Kartonların üstüne “fındık satılır” yazmışlar, kenarına bir kamp sandalyesi koymuş, sandalyenin üzerine de bayrak asmışlar” (Saha günlüğü, Ağustos 2022).

Saha çalışmasının yapıldığı coğrafya hakkında fikir sahibi olmayan birinin, ilk kez bulunduğu burada “Türk olma”nın önemli olduğunu düşünmesi hiç şaşırtıcı olmaz. Türklük performansı mekânı oluşturan insan ve insan olmayan her bir öge tarafından sürekli üretilir. Bu sürekli üretim Türk milliyetçiliğini coğrafyanın tanımlayıcı bir unsuru haline getirir, bulaşıcılığı ve normatifliği ise duygulanımsallığına ilişkin bir tartışma yürütmeye imkân tanır. Böyle bir tartışmayı yürütürken öncelikle “Türklüğün önemli olduğunu vurgulamak neden bölgede gündelik yaşamın tanımlayıcı bir parçasıdır?” sorusunun peşinden giderek, ilgili bağlamda milliyetçiliğin devlete “teşekkür etme” performansı olarak -şükranın icrası- işlediğini ve bu teşekkür ihtiyacının fındık politikaları ile ilişkili olduğunu göstermeye çalışacağım.

Milliyetçi Bir Duygulanım Olarak Şükran ve Fındık Politikaları

Bu yazıda iddia ettiğim şekliyle, tüm tarım ürünleri ve çiftçilere sunulan destekler dışında (alan bazlı destek gibi),⁸ fındık üretimine özel olarak sunulan fındık taban fiyatının belirlenmesi ve TMO aracılığı ile ürünün bir kısmına alım garantisi verilmesi gibi destekler, üreticilerin devlet olmazsa üretimi sürdüremeyeceklerini ya da halihazırdaki kadar kar edemeyeceklerini düşünmelerine neden olur. Bu durum iktidar, “yardım/hediye/hak”, borçluluk ve rıza üretimini beraber düşünmeye imkân sağlayan “şükran ekonomisi” (Navaro Yashin, 2006) ve “minnet ekonomisi” (Yılmaz, 2013) gibi kavramları hatırlatır. Navaro Yashin (2006) Kuzey Kıbrıs devlet görevlilerinin Türkiye Cumhuriyeti devletinden gelen maddi yardımlar sayesinde varlıklarını sürdürdüklerini ve aksi halde iş güvencelerinin tehlikeye gireceğini düşündüklerini ifade eder. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti devletine varlıklarının teminatı olarak şükran ve dolayısıyla bağlılık duyduklarını tespit eder. Yılmaz (2013) da benzer bir hattan ilerleyerek, AKP hükümetlerinin sosyal yardım politikalarının bir hayırseverlik devleti oluşturduğunu ve bu hayırseverliğin ürettiği minnetin yoksulları borçlanma aracılığıyla tabiyet altına almaya yaradığını vurgular.

Şunu belirtmekte fayda var: Bu çalışmada AKP iktidarı yerine kişilerin “Devlet” ile kurdukları ilişkiden hareket etmeyi önceliyorum. Bunun temel olarak üç nedeni var: İlki, bölge halkının -en azından birçoğunun- kendisini devlete bağlı ve milliyetçi olarak tanımlaması ve hükümetlerin ideolojilerinden bağımsız bir eğilim olarak Türklük performasından memnun

kalmadıkları kişileri ötekileştirmesi (bkz. Beller-Hann ve Hann, 2003; Dönmez, 2022; Öztürk, 2018). Dolayısıyla şükranın normatif inşasını, hükümetin siyaset yapma biçimine dair özgül yanları ön plana çıkarmaktan çok –ama gerektiğinde bunlara da değinerek- bu söylemlerin duygulanımsal otoritesine odaklanarak anlamaya çalışıyorum. İkincisi, fındık için taban fiyat belirlenmesi ya da fındığın belirli bir kısmına alım garantisi verilmesi gibi destekler AKP döneminden önce de uygulandığı için üreticiler bu politikaları doğrudan hükümete değil, devlete mal ediyor hatta AKP hükümetlerini önceki hükümetlerle karşılaştırarak zaman zaman memnuniyetsizliklerini dile getiriyorlar. Üçüncüsü ise saha çalışması boyunca -gerek katımlı gözlem gerekse derinlemesine görüşmeler esnasında- katılımcıların Türklük performanslarını siyasi parti aidiyetleriyle doğrudan ilişkilendirmemesi. Aksine bunun düşünülmesine engel olmak istercesine “bölge halkının milliyetçiliğini” vurgulama eğiliminin –“*Biz hangi partiyi desteklersek destekleyelim milliyetçiyiz*”- yaygın olduğunu -aşağıdaki katılımcının ifadesinde de olduğu gibi- söylemek mümkün.

“Buralarda devletine milletine düşman insan bulamazsın. Yok yani... Bizim buradaki CHP’li bile aslında, eee, yani biliyor musun Demokrat Parti’lidir. Yani... işte... eski Demokrat Parti’li. Anlıyorsun sen... Hepimiz şükür biliriz, çok şükür. Devletimizin, milletimizin kıymetini biliriz. Zaten bilmemek ne bileyim... Nasıl bir şeydir... Devlet bize fındık parasını veriyor, her sene tır tır bankaya yatırıyor [ürün bazlı desteği ifade ediyor]. Fiyatını da söylüyor. Daha napsın... Öyle işte, başımızdan eksik etmesin” (Üretici, Saha Notları, Temmuz 2022).

Burada esas olarak bu şükranı icra etmenin, devlete teşekkür etmenin, bir yolu olarak ortaya çıkan Türklük performansına odaklanıyorum. Ünlü (2017) *Türklük Sözleşmesi* adlı eserinde Türklüğü “sınıflar ve ideolojiler üstü ortaklıklar ve benzerlikler gösteren, belli görme, duyma, algılama, bilgilenme, ilgilenme, duygulanma, tavır alma halleri ve biçimleri” (s.14) olarak tanımlamaktadır. Türklük sözleşmesi devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi ödüllendirme ve cezalandırma yoluyla düzenlemektedir. Türklük performansının getirisi yalnızca maddi değildir ancak onu performe etmek kişiye iş bulmak ya da işinden olmamak, toplumsal mobilité mekanizmalarına erişebilmek ve sınıf atlayabilmek gibi belirli maddi imtiyazlar sunar (a.g.e.). Bu açıklamadan yola çıkarak, Türklük performansının günlük yaşamın önemli bir parçası haline gelmesiyle fındık politikalarının devamlılığına yönelik arzunun ilişkisine dair bir tartışma yürütülebilir.

“İsa’ya⁹ ‘neden sence fındık üretimine devlet diğer ürünlere göre daha farklı destekler sunuyor’ diye sorduğumda bana şaşkınlıkla bakarak ‘e sence kime sunacak, herhalde bize sunacak’ diye yanıtladı beni. Başlangıçta anlam veremedim, ‘biz’ olarak gördüğümüz bölge halkının ülkenin geri kalanından farkının ne olduğunu düşünüyordu ki? Toparlanıp hemen ‘X¹⁰ yüzünden diyorsun değil mi?’ dedim, ‘siz olmazsanız kimden alacak fındığı?’ Bir umut sermayenin korunduğunu söylediğini düşündüm. ‘Ya ne alakası var onlarla. Vatanına milletine bizden daha bağlı insan var mı? Bizle yarışabilecek kimse var mı? Bizden çok şehit veren var mı?’ dediğinde sanırım

şaşkınlığım yüzümden okunuyordu ki, tubaf belki biraz da alaycı bir gülümseme takındı. ‘Bunları sizin hak ettiğinizi düşünüyorsunuz yani’ diye devam ettim. ‘Olur mu canım, devletimizin milletimizin yanında olmak zaten bizim borcumuz. Bize verilenin kıymetini biliriz’ şeklinde biraz önceki açıklamalarından rahatsızlık duyduğu belli olarak kapattı konuyu” (Saha Günlüğü, Ağustos 2022).

Türklük performansı ile imtiyazlar arasındaki ilişki tek taraflı düşünülmemeli. Yani fındık üreticileri Türklüğü perfome ettikleri için mi ilişkili maddi imtiyazlara kavuşuyorlar -ya da kavuştuklarını düşünüyorlar- yoksa bu imtiyazlar nedeniyle mi Türklüğü performe ediyorlar şeklindeki soruya her ikisi de şeklinde cevap vermek mümkün. Fındık üreticileri bir yandan sahip oldukları maddi imtiyazların devamlılığını arzulayarak şükranlarının bir ifadesi olarak Türklüğü performe ederken, diğer taraftan da Türklük performansının bu imtiyazları hali hazırda gerektirdiğini düşünüyorlar. İsa’nın ifadesindeki imtiyazları hak eden “biz”ler, Türklük performansını “en iyi şekilde” icra edenler olarak bölge halkına işaret ediyor. “En iyi şekilde icra etmek” ise “vatana millete bağlılık söylemi” ve bu bağlılığın daha somut bir ifadesi olarak bölgedeki şehit sayısının -“gerektiğinde vatan için canını verebilecek” kişilerin- çokluğuna tekabül ediyor.

Diğer taraftan fındık üretimine verilen desteği -Ünlü’nün düşünce hattına göre bazı imtiyazları- devletin, kendilerinin milliyetçilik performansına yönelik bir teşekkürü olarak görmeleri, kişilerin devlet ile aralarında doğrudan devlet lehine hiyerarşik bir ilişki kurmadıklarını düşünmemize de neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle imtiyazlı olduğunu düşünmenin ürettiği şükran, devlete koşulsuz şartsız tabi olunan bir teslimiyet ilişkisi yaratmaz. Kişilerin imtiyazları kendi milliyetçilik performanslarından dolayı halihazırda hak ettiklerini düşünmeleri ve aynı zamanda devlete şükranlarını milliyetçilik performansıyla sunmaları gerektiğine inanmaları oldukça çelişkili görünse de fındık üreticilerinin hissettiği borçluluk ve ayrıcalık duygularına daha yakından bakmak bu ilişkinin görüldüğü kadar paradoksal olmadığını ortaya koyar.

Hem Borçlu Hem de Ayrıcalıklı Vatandaşlar: Şükretme Havasındakiler

Ahmed’in (2022) Birleşik Krallık’taki kraliyet düğününde “parti (kutlama) havasında” olmanın tüm vatandaşların uyumlanması gereken ulusal bir gereklilik olarak ortaya çıktığını söylediğini hatırlayalım. Bu havanın bulaşıcılığına değinen yazar aynı zamanda bu havanın normatifiğine de vurgu yapar. Benzer şekilde burada “parti havasında” değil ama “şükretme havasında” olmanın fındık üretimiyle ilişkili olarak nasıl inşa edildiğine ve milliyetçi bir duygulanım olarak normatifiğine işaret edeceğim. Fındık coğrafyasında vatandaşların içinde bulunması gereken ruh hali, şükretme halidir. Peki bu ruh hali ilgili bağlamda nasıl normatifleşir? Bu soruyu borçluluk ve ayrıcalık duygularının fındık politikalarıyla ilişkili olarak nasıl üretildiğini göstererek cevaplamaya çalışacağım.

Etimolojik kökenine baktığımızda “teşekkür etme, minnet duyma, övme, yüceltme” anlamına gelen şükür kelimesiyle aynı kökten (Arapça-*şkr*) türediğini gördüğümüz (Nişan-yan Sözlük, t.y.) ve “iyilik bilme; gönül borcu, minnettarlık” (TDK, t.y.) şeklinde tanımlanan şükranın, Türkiye’de toplumsal ilişkileri düzenlemenin önemli bir parçası olduğunu farklı çalışmalardan yola çıkarak örneklemek mümkün. Her ne kadar bu çalışmalar duygulanım teorilerinden yararlanarak şükranı bir hava ya da atmosfer olarak ele almasalar da birey ile aile, devlet ve işveren arasındaki ilişkilerde şükranın normatif işlevini vurgulamışlardır (bkz. Erdoğan, 2016; White, 2015; Yılmaz, 2013; Yüksek, 2010). Örneğin Yüksek (2010) Türkiye’de aile, topluluk ve sivil toplumun çimentosunu borçluluk duygusunun oluşturduğunu ve borçluluğunun sadece maddi bir alacak-verecek ilişkisi içermediğini aynı zamanda yapılan bir yardımın ya da iyiliğin karşılığını ödemeyi de içerdiğini ifade eder. Parasal olmayan borçların da geri ödenmesi gerektiği üzerinde duran Yüksek, alınan yardım ve yapılan iyilikleri geri ödemeye dayalı ilişkilerin çoğunlukla taraflar arasında eşitsiz ilişkiler kurduğunu vurgulamaktadır. Türkiye’de bireylerin borçlu olduklarını ve o şekilde yaşadıklarını, borçluluğun toplumun farklı grupları arasındaki ilişkileri düzenlediğini belirtir: Çocuklar ebeveynlerine ve ailelerine, işçiler işverenlerine, yurttaşlar da devlete borçlu doğar ve yaşar. Benzer şekilde White (2015) küçük tekstil atölyelerinde çalışan kadınların emeğine odaklandığı çalışmasında, kadınların aile üyelerine ve akrabalarına borçlu olduklarını düşünmelerinin, aile işletmelerinde kayıt dışı, güvencesiz ve zor koşullarda çalışmaya rıza göstermelerine neden olduğunu ifade eder. Türkiye’de borçluluğun akraba ilişkileri çevresinde ahlaki bir zorunluluk olarak kurularak hiyerarşik güç ilişkilerini görünmez kıldığını ve kadın emeği sömürsünü kolaylaştırdığını vurgular. Yılmaz (2013) ise AKP’nin sosyal yardım politikalarının yoksullar için ne anlama geldiğini tartışarak, bir “hediye” olarak yardımın yarattığı olumsuz karşılıklılığa ve siyasal borca evrilmesine değinir. Hediye etmenin İslamiyet içindeki anlamına ve ilişkili olarak AKP hükümetleri dönemindeki özgün biçimine değinerek, borç ve borçlandırmanın hediye olarak sunulan hayırseverlik pratiklerinde saklı olduğunu belirtir. Bourdieu’nun hediyenin bir tür karşılıklılığı ve örtük bir zamansal gecikmeye dayalı borcu içerdiğini vurgulamasından hareketle, Yılmaz (a.g.m.) yardımın yarattığı simgesel minnet ekonomisinin tabiyet ilişkileri oluşturduğunu;¹¹ White (a.g.m.) ise “armağanlara” karşılık verilemeyip borçlar zamanında ödenmedikçe bunun bir bağımlılık ilişkisi, yumuşak şiddete dayalı otorite yarattığını ifade etmiştir.

Fındık üreticilerinin de var olan destekleri “iyilik” -bu anlamda bir “hediye”- gibi göerek devlete borçlu hissettiklerini tartışmak mümkün.

Üretici [Ü]: Biz hep fiyat daha yüksek olsun isteriz, ama ya fiyatı söylemese... Eeee işte... Onu düşünen yok. Başımızda kimse olmasa bu X...’le [Fındığım en önemli alıcısı olan küresel sermayeyi işaret ediyor]... bir düşün işimiz nasıl olur? Üç kuruşa alır.

Araştırmacı [A]: Devletin onların da memnun olduğu bir fiyat belirlediğini söyleyenler, hatta onlara göre fiyat belirlediğini söyleyenler var. Sizce nasıl işliyor süreç?

Ü: Sen bakma öyle şeylere... Yani şunu düşünmek gerek, bunu da yapmayabilir. Hiç karışmayabilir (Üretici, Saba Notları, Temmuz 2021).

* * *

Fındık taban fiyatının her sene yaklaşık 3 dolara denk geldiğini duyduğumda şaşırıyorum. “-Bunu hiç bilmiyordum” şeklinde şaşkınlığımı dile getirdiğimde, “fındık sonuçta altın değerinde. Şimdi... Böyle başka bir ürün yok. Napalım, ellerimizi bağlayıp oturalım mı? Devlet dolarla fiyat veriyor, üstüne bir de gel bana sat diyor. Daha napması lazım, nankör ol mucaksın” (Saha Notları, Eylül 2021).

Nankör kelimesinin yapılan bir iyiliğin kıymetini bilmemek, karşılığını vermemek anlamına geldiğini düşündüğümüzde, devletin fındık üretimine verdiği desteğin iyilik olarak anlaşıldığını ve karşılığının ödenmesi gerektiğinin düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Fındık üretimini desteklemek devletin sorumluluğundan ziyade “fazladan yaptığı” bir şey gibi görülür ve borcunu geri ödeme fındık üretimine yönelik desteklerin yani “iyiliğin” kıymetini bilmeye, şükretmeye ve “devletin milletinin yanında durmaya” işaret eder. Aksinin “devletin milletinin yanında durmayan, nankör, vatan haini” olarak dışarıda bırakılmak anlamına geldiğini düşündüğümüzde milliyetçiliğin şükranın icrası olarak vazife görmesinin şükretme havasını ve dolayısıyla milliyetçi bir duygulanım olarak şükranı normatifleştirmeye, ona uyumlanmaya yaradığını düşünebiliriz. Diğer taraftan burada şükranla dolayımlanan -ve şükretmenin doğrudan bir tabiyet ilişkisine evrilmesine bir anlamda engel olan- başka bir duygulanımın daha altını çizmek gerekiyor: ayrıcalıklı olduğu hissi.

Ayrıcalıklı hissetme hali Doğu Karadeniz halkı için başka bir çalışmada çay tarımı ile ilgili olarak tartışılmıştır. Beller-Hann ve Hann (2003) Rize ve Artvin’in üç ilçesinde çay tarımını merkeze alarak gerçekleştirdikleri etnografik çalışmalarında (1981, 1982, 1992 -ayrıca 1995 ve 1996’da saha ziyaretleri) bölge halkından Türk modernleşmesiyle ilgili bir bilanço çıkarmalarını istediklerini ifade ederler. Katılımcılar ilgili çalışma bağlamında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nden -Kemalist projeden- memnuniyet olarak düşünülebilecek olan bu soruyu maddi kazançlarını önceleyerek cevaplarlar (s. 329). Yazarlar bölgenin devlet kaynaklarından diğer bölgelere kıyasla daha çok faydalandığının altını çizerken, neoliberal ekonominin ilkeleleriyle bakıldığında müsriflik olarak görülebilecek olan devletin çay tarımına vermiş olduğu desteğin yoksulluğu azalttığını, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimi arttırdığını, göçü bölge halkı için tek seçenek olmaktan çıkardığını vurgularlar. Tüm bunlarla birlikte devletin çay tarımına verdiği desteğin bölge halkının devlete “bağlılığına”, ülkenin diğer bölgelerinde yaşayanlara oranla kendilerini daha “ayrıcalıklı” ve bir anlamda devletin “çocuğu” (belki de en sevdiği çocuğu) gibi hissetmelerine neden olduğu görülür. Örneğin bölge halkının çaya verilen fiyatı beğenmediğinde “neden ‘devlet baba’ çocuklarına gerektiği gibi bakmak için sorumluluklarını yerine getirmiyor?” diye sorduklarını belirtmişlerdir (Beller-Hann ve Hann, 2003, s. 88). Fındık üreticilerinin de benzer şekilde devletin kendilerine diğer vatandaşlardan daha farklı, daha ayrıcalıklı davrandığını düşündüğü görülmektedir.

Devlet fındığın fiyatını belirlemek zorunda mı? Cevizinkini belirliyor mu? [Ailemin ceviz ürettiğini söylediğim için] Şükretsene kardeşim, ne güzel seni koruyor devlet. Bir de bak seni özellikle koruyor, başkasına yapmadığını yapıyor. Sevineceğine beğenmiyorsun. Yapmasa var mı yapacak bir şey? Yok! (Üretici, Saha Notları, Ağustos 2022)

Bugün Sevim'e, neden devletin özellikle fındık tarımını desteklediğini düşündüğünü sordum. "Bilmem ki" dedi, "hiç düşünmedim". "Ama bak o yüzden dedim ya bizim oturma lüksümüz yok [fındık üretimine devam etmeyi kastediyor]. Yoksa benim buradan aldığım hiçbir şeyi yaramaz ancak çerezlik" diye devam etti. "Acaba X'in en büyük pazarı Türkiye diye üreticinin vazgeçmemesini istiyor olabilir mi?" diye devam ettim. "Devlete ne ki onlardan, ben bildim bileli fındık işi böyle. Daha çok olsun tabii orası ayrı, ama hiç yoktan iyidir. Düşününce fiyatımız üç dolardan aşağı inmez. Ama biliyorsun, biz de hep devletimizin yanındayız. Kimse bizim vatan millet sevgimizden şüphe etmez", diye yanıtladı beni (Saha günlüğü, Eylül 2021).

Saha çalışması boyunca desteklerden memnun olan ya da olmayan tüm katılımcıların fındık fiyatının uzun yıllardır üç dolara karşılık gelecek şekilde belirlendiği noktasında ortaklaştığını görmek mümkündür. Bu durum üreticilerin Türkiye ekonomisinin yüksek enflasyon probleminden görece daha az etkilendiklerini düşünmelerine yol açmakta ve yukarıda bahsedilen ayrıcalıklı konumlarına ilişkin kabullerini güçlendirmektedir. Böyle bir bakış, Türkiye devletine "bağlılığı" bireyin kendisini devletle özdeşleştirmesi üzerinden anlamaya imkân sağlar. Nihayetinde devletin kendilerine diğer vatandaşlardan farklı davrandığını düşünmeleri, aynı zamanda "devletin onların olduğunu" da hissetmelerine neden olur. Örneğin saha çalışması süresince katılımcıların devleti işaret ederken sıkça "bizim devletimiz" ya da "benim devletim" ifadelerini kullandığına şahit olunmuştur.¹² Çalışma bu anlamda Dönmez'in (2022) *Çaykara Etnografisi* isimli, Türklük kimliğinin oluşumunu Trabzon/Çaykara'nın Rumca konuşan köylerinden yola çıkarak ele aldığı araştırmasıyla paralellik göstermektedir. Dönmez (2022) milliyetçiliğin neden Doğu Karadeniz'de bu kadar yoğun olduğunu açıklamak için bireyin kendini devletin kendisi olarak kurmasına değinir ve birey kendini bir Türk olarak ve bizzat devletin kendisi olarak kurduğunda, devlet ve Türk bireyin özdeşleştiğini vurgular. Böyle bir bağlamda devlet, milletin kolektif kişiliğine işaret ettiği için bizzat milletin kendisi sayılır (Bora, 2020). "Devlete ve Türklüğe bağlılık" kişinin kendi varlığının teminatı haline gelir; devlet, Türklük ve birey birbiri yerine kullanılabilir; "Varlığım Türk varlığına armağan olsun" ifadesi yalnızca ırk olarak Türk ırkını değil aynı zamanda Türk devletini de işaret eder. Dolayısıyla fındık üretimine yönelik politikaların kıymetini bilmeye, devlete şükretmeye yönelik duygulanımların milliyetçi duygulanımlar olduğunu ve aynı zamanda bireyin kendi varlığının pekiştireci işlevi de gördüklerini söyleyebiliriz. Bu bize, "biz duyguları" (*we feelings*) olarak ifade edilen kolektif, ulusal duyguların (Closs Stephens, 2022) nasıl inşa edildiğine ve sürdürüldüğüne dair önemli bir açıklama sunmaktadır. Çalışma özelinde ise devletin onların olduğunu hisseden bedenlerin birbirine uyumlanmasını ("Biz" devletin onlara ait olduğunu hissedenlere işaret

eder.), şükretme havasının bulaşıcılığını ve milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğini anlamamızın ilk adımı olarak düşünülebilir. Ancak herkes her zaman aynı “havada” olmayabilir (Ahmed, 2022).

Nankör Ötekiler: Şükretme Havasında Olmayanlar

Kişilerin devlete fındık üretimindeki destekler nedeniyle şükran duyması ve bunun milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğini tartışabilmek için söz konusu duygulanımların bulaşmadığı “şükretme havasında olmayan” diğerlerinin sessizliklerine de odaklanmak gerekir. Dolayısıyla yazının bu kısmında şükretme havasındakilerin ifadesiyle “nankör, vatan hainlerine” odaklanacağım.

Sahilde görüşme yaparken yanımızdan birkaç kez geçtiğini fark ettiğim biri birdenbire konuşmaya agresif bir tonla dahil olmaya çalıştı. “Siz zaten hep böylesiniz, daha napacak devlet size, neyini beğenmiyorsunuz, vatan hainliği böyle bir şey” gibi belli şekilde tekrarlanmaya alışık ifadeleri sıralamaya başlayınca, konuştuğum kişi “Allah başımızdan eksik etmesin devletimizi, yok hainlik falan, bizim vatan sevgimizden kimse şüphe etmez” gibi bir şeyler söyleyerek onu savuşturdu. Sonra da bana dönerek “şimdi onunla uğraşamayacağım” dedi mahcup bir tavırla (Saha Günlüğü, Eylül 2021).

Yukarıda bir duygulanımın normatifliğinden bahsedebilmeye imkân tanıyanın “onun olması gerektiği şekilde hissetmeye” işaret etmesi olduğunu ifade etmiş, bu şekilde hissetmeyenlerin dışarıda bırakılma ve yabancılaşma deneyimleriyle karşı karşıya kaldıklarını (Closs Stephens, 2022; Millitz, 2019) ve bu nedenle bazılarımızın “olması gerektiği şekilde hissetmeye çalıştıklarını” (*mood work*) (bkz. Ahmed, 2022; Highmore ve Bourne Taylor, 2014) vurgulamıştım. Saha çalışması boyunca devletin fındık tarımına yönelik politikalarını yetersiz ve işlevsiz bulan ve çoğu küçük üretici olan pek çok katılımcıyla karşılaştığımı söylemeliyim. Türkiye’de fındık üreticilerinin çoğu küçük üreticilerden oluşuyor ve bu çalışmanın yapıldığı ilde de üreticiler benzer bir profil sergiliyor; yaklaşık %56’sı 10 dönümün altında bahçeye, yaklaşık %27’si ise 5 dönümün altında bahçeye sahip.¹³ Küçük üreticiler miras yoluyla toprakların bölünmesi, fındık tarımında çalışanların yaş ortalamalarının yüksekliği, bahçede çalışacak genç nüfusun bulunmayışı ve maliyetleri karşılayamama gibi sebeplerle fındık üretimine devam etmekte zorlandıklarını ifade ediyorlar.¹⁴ Dolayısıyla bu kişilerin “şükretme havasında” olduklarını söylemek zor. Katılımcıların kendi ifadeleriyle “şükredecek bir şey olmadığımı”, “insanların neyden memnun olduklarını anlamadıklarını”, sunulan desteklerin “zaten olması gereken şeyler olduğunu”, “eskisine göre çok daha az desteklendiklerini” düşünseler de hoşnutsuzluklarını memnun olanlar kadar yüksek sesle dile getirmedikleri gibi, onlarla karşı karşıya gelmeye de pek gönüllü olmadıkları görülüyor.

Burada “nankör, vatan haini” retoriğinin AKP iktidarında kazandığı siyasal işleve de ayrıca değinmek gerekiyor. Katılımcılarının siyasal parti tercihlerine ilişkin veriye sahip olmasam da bu çalışmanın dahil olduğu proje kapsamında yapılan yarı yapılandırılmış görüşme verilerine göre fındık üreticilerinin %75’i kendilerini ideolojik olarak milliyetçi ve milliyetçi-muhafazakâr olarak tanımladıklarını biliyorum. Bora (2023) milliyetçiliğın otuz yıldan fazla bir süredir yükselişte olduğunu ancak Türkiye’de 2015 yılından itibaren AKP-MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) ittifakıyla aldığı özgün biçimlerinden bahsedebileceğimizi söylüyor. “Yerli ve milli” ve “beka” söylemlerinin hamaseti yaygınlaştırdığını ve bunun gündelik dilde herhangi bir meseleyi sükûnetle dile getirmeyi olanaksızlaştırdığını söyleyen Bora (a.g.m.), nefret söyleminin yaygınlaştığını belirtiyor. Bora’ya (2018) göre, “Yerli ve milli” olmayan ve nefret söyleminin öznesi olan öteki “bu topraklarda doğmuş büyümüş olsa da kökü dışarıda olan”, “dışarıdaki -Batı’daki- gibi düşünen, yaşayan, inanan” kişi olarak kurulur. Kökü dışarıda olduğu için devletin bekasını tehdit eden öteki, iç’i temiz tutmak ve ne kadar yerli ve milli olduğunu göstermek için gerekli olan dış düşman ihtiyacını giderir (a.g.e.). Bu bize AKP döneminde milliyetçiliğın “dışarıdaki olma” tehdidiyle aldığı yeğınlikler hakkında fikir verirken, şükretme havasına uyumlanamayan fındık üreticilerinin, milliyetçilik performansının önemli olduğu bu coğrafyada yaşadıkları “dışarıda bırakılma” endişesini “devletten çıkma” olarak ifade etmelerini de anlaşıyor kılıyor.

Bugün molada fındık politikalarından memnun olup olmadığını sordum çalıştığımız bahçenin sahiplerinden Nihat’a. “Ne kadar çok soru soruyorsun? Ne olacak bunları öğrenince” diye cevapladı beni. “Fındıktan insanlar nasıl daha çok kar elde eder öğrenmek istiyorum” dedim hemen. “Boşvermek lazım, nâpacaklar ben memnun muyum değil miyim? Hem çok soru soran dinden çıkar”. “E bu sorular dinle ilgili değil ki dedim” güler. “E ama büyüklerle ilgili, devletle ilgili, bizimle değil” dedi. “O zaman dinden çıkacak bir yer yok” dedim. Hazır cevaplılığımla kendi kendime gurur duyuyordum. “Devletten çıkarsın, çok sorgulamayacaksın” diye cevaplayınca biraz afalladım. “Devletten çıkmak ne demek, hiç böyle bir şey de duymamıştım” dedim yine güler. Ama cevaplamadı, o da benim gibi gülmeyi tercih etti (Saha Notları, Ağustos 2021).

“Devletten çıkmak” ifadesi, fındık politikalarının etkinliğini sorgulayan, “olması gerektiği gibi şükretme havasında” olmayanların “devlete ait/bağlı” olmayanlar olarak “dışarıda bırakıldığının” çarpıcı bir örneği olarak okunabilir. Milliyetçi duygulanımların normatifliği, eleştirilmelerinin zorluğuna ve eleştirenlerin yabancılaştırılmalarına işaret eder. Fındık üretimine verilen desteklerden memnun musunuz?” ya da “sizce nasıl iyileştirilebilir” sorularına katılımcılar tarafından verilen; “Bizim devletimize milletimize bağlı insanlar olduğumuzdan kimin şüphesi varmış”, “Allah devletimizi başımızdan eksik etmesin”, “Sizi kim gönderdi?”, “Sen onu git vatan millet düşmanlarına sor” gibi cevaplardan da anlaşılabileceği gibi şükran duymamaya dair emareler göstermek “nankör” ve zaman zaman da “vatan haini” olarak dışarıda bırakılmak anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan şükretme havasında olmayan katılımcıların “Ne diyeyim, sen de biliyorsun zaten halimizi”, “Görünüyor işte her şey, söylemeye gerek var mı?”, “Kime ne anlatabilirsin” şeklindeki yanıtlarındaki çaresizlik norma karşı koymanın zorluğunu ifade etmektedir.

Yani kimisine laf anlatmak imkânsız. En ufak bir şey de başlıyorlar hemen, biz şöyle milliyetçiyiz, böyle bağlıyız... Yok işte sen osun, sen busun. Yani biliyorsun işte hain oluyoruz, nankör oluyoruz... Patoz [fındığı yeşik kabuğundan ayıran makine] parası çok pahalı, para yetişmiyor. Ne ilgisi var onla bunla. Sanki fiyatı kendi cebinden veriyor. Yüksek olsun sana ne zararı. Yetmiyor diyorum, sana noluyor. Bazen diyorum bende mi yanlışlık (Saba Notları, Eylül 2021).

Fındık politikalarını eleştirmenin neden olduğu dışarıda bırakılma, kendi düşüncesinin “yanlış olduğunu düşünme”, “değiştirmeyeceğine dair kabul” şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Bu yazıda fındığın taban fiyatının belirlenmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından belirli miktarda fındık alımı yapılması gibi fındık üretimine özel desteklerin ürettiği şükranın, milliyetçi bir duygulanım olarak ne tür bir işlevi olduğunu ortaya koymaya çalıştım. Başka bir deyişle şükranı milliyetçi bir duygulanım olarak tanımladım ve bu duygulanımın normatif olarak nasıl işlediğini gösterdim. Bunu yaparken şükranın ilgili bağlamda borçluluk ve ayrıcalıklılık duygularıyla nasıl dolayımlandığı; bunların birbirini nasıl içerdiğini gösterdim. Bunu yapmamın nedeni şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak dolaşımını, şükretme havasına uyumlanma sürecini tanımlamak ve bu sürecin fındık üretimi özelinde nasıl şekillendiğini vurgulamaktı.

Yazının fındık politikalarının ürettiği borçluluk ve ayrıcalıklılık duygularına odaklanması bireylerin devletle kurduğu özdeşime dair bir tartışma yürütmeyi de mümkün kıldı. Şöyle ki devletin “başkasına yapmadığı” iyi bir muameleyi bölge halkına yaptığının düşünülmesi devlete aidiyet ve devlete sahip oldukları hissini kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan yazının gösterdiği gibi, devletin “iyiliğinin” yarattığı borçluluk hissi -bunun geri ödenmesi gerektiğine dair kabul- vatandaşların kendilerini devlet ile hiyerarşik bir ilişkide illaki her zaman dezavantajlı olarak gördükleri anlamına gelmez. Kendileriyle özdeşleştirdikleri bir devlete borcunu ödemek, kendi varlığının sürdürülebilirliğine yatırım yapmakla eşdeğerdir. Dolayısıyla şükretmeyenler devletin bekasıyla birlikte şükredenlerin varlıklarını da tehdit edenler olarak dışarıda bırakılır.

Bireyin kendini devletle özdeşletirmesi aynı zamanda devlet ile ulus arasında bir ayrım yapmamaya da neden olmaktadır. Bu metinde de vurgulandığı gibi devlet ve millet kavramları ilgili bağlamda birbirlerinin yerine kullanılmakta, “devlete bağlılık” ifadesi katılımcıların

gündelik dilinde “devlete millete bağlılık” şeklinde yer almaktadır. Bu aynı zamanda devlete şükran duymanın ilgili bağlamda neden devletçi değil de milliyetçi bir duygulanım olarak ele alındığını da açıklar: Devlete duyulan şükranın icrası milliyetçilik performansı şeklinde belirginleşir ya da bu şekilde belirginleşmesi gerektiği kabul edilir. Bu şükretmeyenlerin “nankör, vatan hainleri” olarak dışarıda bırakılmasıyla berraklaşır.

- 1 Metinde katılımcı gözlem yerine katılımlı gözlem ifadesini kullanmamın nedeni, veriyi toplarken gözlemcinin (araştırmacının) rolüne, düşünsellik ve özdeşimsellik ilkelerinden hareketle oldukça merkezi bir anlam atfetmem. Bu yüzden veriyi sunarken gözlemi merkeze alan katılımcı ifadesi yerine, araştırmacının katılımını önceleyen **katılımlı** ifadesini kullanıyorum.
- 2 Bu çalışma 220K387 nolu “Küresel Ekonominin Yerel Duyguları ve Etiği: Şükran ve Fındık Üretiminin Organizasyonu” başlıklı Tübitak projesi kapsamında elde edilen verilere dayanmaktadır. Saha çalışması için gerekli izinler çalışmanın yürütüldüğü kurumun etik komisyonundan alınmıştır.
- 3 Çalışma bir Tübitak projesi olduğu için katılımlı gözlem boyunca proje bursiyerlerinin bazıları da bahçede benimle araştırmacı olarak çalıştı. Ancak lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin sahadan elde ettikleri bu verileri yazıda kullanmadığını belirtmek isterim. Bursiyerlerin katılımlı gözlem esnasında sahada bulunmasının temel amacı; tekniğin kullanımını öğrenmelerini sağlamak ve katılımlı gözlemde toplanan bilginin belirli yerlerde benzeşip benzeşmediği üzerinden bir tartışma yürütebilmektir. Nitekim aynı araştırma soruları ve gözlem notlarının nasıl yazılması gerektiğine dair “standartlaştırılmış” bir eğitimle sahaya çıkıldığında, farklı araştırmacıların benzer veriler ürettiği görülmüştür. Ancak bu yazıdaki veriler yalnızca benim saha günlüklerimden ve bizzat benim yürüttüğüm görüşmelerden oluşmaktadır.
- 4 Alandaki birçok önemli düşünür ve tartışmaya giriş niteliğinde kapsamlı bir eser için bkz. Gregg ve Seigworth haz. (2010). Duygulanım çalışmalarının güncel seyrine ilişkin detaylı bir çalışma ilişkin bkz. Seigworth ve Pedwell (2023). Son dönemde Türkçe literatüre yapılmış önemli bir katkı için ise bkz. Akalın haz. (2023).
- 5 Akalın’ın (2007) duygulanım kavramını duygulanımsal emek kavramıyla birlikte açıkladığı yazısı da benzer bir ayrıma işaret eder. Türkçe literatürde ilgili kavramları tartışmış olması nedeniyle öncü bir çalışma olduğunu belirtmek gerekir.
- 6 Bu noktada Millitz’in (2019) “duygulanımsal milliyetçilik” kavramsallaştırmasını da (affective nationalism) zikretmek gerekiyor. Millitz (2019) bedensel deneyimlerin, örneğin belirli bir müzikte belirli bir şekilde dans etmenin, taraftar grubu olarak söylenen marşların, geleneksel yemekleri yapmanın ve yemenin, giyim kuşamın, bedenleri “ulusal bedenler” haline getirdiğini ifade eder. Millitz’in çalışmasının burada işaret ettiğim çalışmalardan temel olarak iki nedenle farklılaştığını düşünüyorum: İlki Millitz’in doğrudan bedensel (visceral) deneyimlere odaklanması (yemek yemek, dans etmek gibi), ikincisi ise duygulanımsal milliyetçilik ifadesinde duygulanımsallığın bir sıfat olarak kullanılarak duygulanımsal milliyetçiliğin, milliyetçiliğin bir türü gibi anlaşılmasına neden olması tehlikesi barındırması.
- 7 Duygulanım ve milliyetçilikle ilgili çalışmalar “bireyleri (bedenleri) durumlara/atmosfere “kapılıp giden”, bilinçsizce eyleyen şekilde ele aldıkları, bunun analitik açıdan sorunlu olduğu, çünkü bireylerin duygulanımsal olanla etkileşime giren, ona aktif ve bilinçli olarak yanıt veren, anlamlandıran özneler olduğu ifade edilerek eleştirilmektedir (bkz. Antonsich ve Skey, 2017). Oysaki duygulanım çalışmaları faillin “bilinçli” ya da “bilinçsiz” olduğu ayrımını eleştirerek, teorik hattını böyle bir ikilik üzerinden kurmaz.
- 8 Çiftçi kayıt ve fındık kayıt sistemine kayıtlı üreticiler için “fındık alan bazlı desteklemesi” ve çiftçi kayıt sistemine kayıtlı üreticiler için mazot ile gübre desteği de sunulmaktadır. Fındık alan bazlı desteklemesi dekar başına her yıl belirlenen belirli bir miktar desteği içerirken, gübre ve mazot desteği de ürüne bağlı olarak yine dekar başına yapılan bir destek ödemesidir. Alan bazlı destekleme ve gübre ile mazot desteği nakdi yardım olarak verilmekte, bu da katılımcıların ifade ettiği şekilde söz konusu desteklerin doğrudan tarıma yönelmesinde bazı sıkıntılar doğurmaktadır. Özellikle aktif olarak fındık tarımıyla uğraşmayan ancak sisteme kayıtlı olan kişilerin, bu destekleri tarımsal faaliyetle ilgili ihtiyaçların dışında kullandığı ifade edilmiştir. Katılımcıların çoğu fındık tarımında verimliliğin artırılmasına ve çiftinin maliyetlerinin düşürülmesine yönelik bu desteklerin nakdi yardımdan ziyade doğrudan gübre ve mazot şeklinde verilmesinin daha etkin olacağı dile getirmiştir. Alan bazlı destekleme ve gübre ve mazot desteği fındık tarımına özgü değildir. Çiftçi kayıt sistemine kayıtlı tüm çiftçilere sunulmaktadır.
- 9 Metin boyunca katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamıştır.
- 10 Saha notlarında bölgedeki fındığın en önemli alıcısına “X” şeklinde işaret ediyorum. Firmayla çalışma kapsamında görüşmek istediğimde gizliliklerinin korunmasına özen gösterdiklerini vurgulayarak kabul etmemeleri nedeniyle adını kullanmıyorum.

- 11 Bu çalışmada, fındık politikalarının -Yılmaz'ın (2013) çalışmasından farklı olarak- AKP ile fındık üreticileri arasında bir tabiyet ilişkisi kurduğunu vurgulamamış olmamın nedenlerini kabaca açıklamak isterim. İlk olarak, metnin farklı yerlerinde de ele alındığı gibi, fındık üretimine yönelik destekler bölge halkı tarafından AKP hükümetlerinin değil devletin “hediyesi” olarak görülmektedir. Fındık üretimine yönelik desteklerdeki süreklilik devlet politikalarının bir devamı olarak değerlendirilmektedir. Hatta sahada AKP hükümetlerinin bu destekleri zayıflattığına ilişkin değerlendirmeler de mevcuttur. (Ancak bunlar, doğrudan bu çalışmanın sorusunu -*fındık politikalarının ürettiği şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak ne tür bir iş gördüğü*- yanıtlamaya yaramadığı için burada ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.) İkinci olarak, çalışmanın üreticilere odaklanması, bu grubun -küçük üretici bile olsa- kendisini sınıfsal olarak üretim araçlarına sahip olan bir konumdan kurması sonucunu doğurmuş, bu da tabiyet ilişkileri içinde kendisini “ezilen” bir pozisyonda görmesini engellemiştir. Küçük üreticilerin fındık politikalarına yönelik eleştirileri olsa da, tıpkı bölge halkının önemli bir kısmında olduğu gibi, fındık üretimi onlar için temel geçim kaynağı değildir. Üretimin temel geçim aracı olmaktan uzaklaşması, hükümetle bu noktadan hareketle bir bağımlılık ilişkisi kurulmasını da zayıflatmaktadır.
- 12 Yukarıda da değinildiği üzere, bu çalışmada şükran hükümete değil devlete yönelik olarak ele alınmıştır. Ancak her ne kadar mevcut veri katılımcıların devlet ile hükümeti özdeş gördüklerine dair bir bulgu sağlamasa da, ileriki çalışmalar için bunun üzerinde durulması gereken bir nokta olduğunu belirtmek isterim.
- 13 Bu bilgi Giresun Tarım İl Müdürlüğü'nden talep edilerek elde edilmiş olup, kurumun kendi kayıtlarına dayanmaktadır.
- 14 Minnet duyma ile fındık üretimine devam etme arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı, 94 katılımcıya uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla anlaşılmaya çalışılmış -bu çalışmada ilgili veriler kullanılmamıştır- ve özellikle devlet ve aileye minnet duyma (devlete fındık üretimine verdiği destek, aileye ise fındık bahçelerini miras yoluyla kendilerine aktarmış oldukları için) ile üretime devam etme arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Yine aynı veri seti şükretme havasında olanlar ve olmayanlara dair bazı demografik bilgiler ve nicel analizler sunmaktadır. Örneğin daha dindar, daha muhafazakâr, eğitim seviyesi daha düşük katılımcıların minnet duyguları daha yüksek ölçülmüş ancak cinsiyet, gelir ve fındıktan kazanç durumu, bahçe büyüklüğü gibi etkenlerin minnet duygusuyla ilişkisi saptanmamıştır (Yazar, 2023).

Kaynakça

- Ahmed, S. (2015). *Duyguların Kültürel Politikası*. İstanbul: Sel.
- Ahmed, S. (2022). “Havamda Değilim”, çev. Emine Erdoğan, D. Gülçiçek, Erdoğan, E. (Ed.) *Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler* içinde (257-280 ss.) İstanbul: Metis.
- Akalın, A. (2007). Duygulanım ve duygulanımsal emek üzerine notlar. *Birikim*, (217), 114-12.
- Akalın, A. (Ed.). (2023). *Temasın İmkanları: Değmek, Değer Üretmek, Dayanışmak*. İstanbul: Metis.
- Anderson, B. (2020 [1983]). *Hayali Cemaatler*. İstanbul: Metis.
- Antonsich, M. ve Skey, M. (2017) Affective nationalism: Issues of power, agency and method. *Progress in Human Geography*, 41(6), 843-845.
- Beller-Hann, I. ve Hann, C. (2003). *Doğu Karadeniz’de Devlet, Piyasa, Kimlik: İki Buçuk Yaprak Çay*. İstanbul: İletişim.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. Londra: Sage.
- Bora, T. (2018). *Zamanın Kelimeleri: Yeni Türkiye’nin Siyasi Dili*. İstanbul: İletişim.
- Bora, T. (2023). Milliyetçilik Yükseliyor. [online] Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/11416/milliyetcilik-yukseliyor>. Erişim tarihi: 3 Haziran 2025.
- Closs Stephens, A. (2016). The affective atmospheres of nationalism. *Cultural Geographies*, 23(2), 181-198.
- Closs Stephens, A. (2022). *National Affects: The Everyday Atmospheres of Being Political*. Londra: Bloomsbury
- Dönmez, Y. (2022). *Çaykara Etnografisi*. İstanbul: İletişim.

- Erdogan, E. (2016). "I Pray for the Factory to Countinue Earning Money": The Familial Factory Regime of "Sun" Food Factory in Turkey. *Feminist Review*, 113(1), 68-84.
- Fox, J. E. ve Miller-Idriss, C. (2008). Everyday nationhood. *Ethnicities*, 8(4), 536-563.
- Gregg, M. ve Seigworth, J. G. (Ed.). (2010). *The Affect Theory Reader*. Londra: Duke University Press.
- Gülçiçek, D. (2024). The nation's happiness, women's altruism and the affective politics of self-blame: Generating a 'mood of commitment'. *The Sociological Review*, 72(1), 21-36.
- Hemmings, C. (2012). In the Mood for Revolution: Emma Goldman's Passion. *New Literary History*, 43, 527-545.
- Highmore, B. ve Bourne Taylor, J. (2014). Introducing Mood Work. *New Formations: A Journal of Culture/ Theory/Politics*, 82, 5-12.
- Merriman, P. ve Jones, R. (2017). Nations, materialities and affects. *Progress in Human Geography*, 41(5), 600-617.
- Militz, E. (2019). Towards affective nationalism. *Gender, Place & Culture*, 26(2), 296-300.
- Militz, E. ve Schurr, C. (2016). Affective nationalism: Banalities of belonging in Azerbaijan. *Political Geography*, 54, 54-63.
- Navaro-Yashin, Y. (2016). *Kurmaca Mekan: Kuzey Kıbrıs'ın Duygu Coğrafyası*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Nişanyan Sözlük (t.y.). *Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Erişim adresi <https://www.nisanyansozluk.com/>.
- Öztürk, A. (2018). Doğu Karadeniz'de Milliyetçi-Muhafazakarlık. K. Özbey. (Ed.), *Doğu Karadeniz'de Toplumsal Araştırmalar* içinde (35-54 ss.). Ankara: Phoenix.
- Riedel, F. (2019). Atmosphere. J. Slaby, S. C. Von (Ed.). *Affective societies: Key concepts* içinde (85-95 ss.). Londra: Taylor & Francis Group.
- Seigworth, J. G. ve Pedwell, C. (Ed.). (2023). *The Affect Theory Reader II*. Londra: Duke University Press.
- Skey, M. (2009). The National in Everyday Life: A Critical Engagement with Michael Billig's Thesis of Banal Nationalism. *The Sociological Review*, 57(2), 331-346.
- TDK (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Thompson, A. (2001). Nations, National Identities and Human Agency: Putting People Back into Nations. *The Sociological Review*, 49(1), 18-32.
- Tokdoğan, N. (2020). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm*. İstanbul: İletişim.
- Ural, H. (2019). Turkishness on the stage: Affective nationalism in the Eurovision Song Contest, *International Journal of Cultural Studies*, 22(4), 519-535.
- Ünlü, B. (2017). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşlevi ve Krizi*. İstanbul: Dipnot.
- White, J. (2015). *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*. İstanbul: İletişim.
- Yükseker, D. (2010). Türkiye toplumunu bir arada tutan nedir? Toplumsal tutkal olarak borç ve borçluluk. *Toplum ve Bilim*, 117, 6-18.
- Yardımcı, Ç. H. (2022). *Cumhuriyet ve Hissiyat Falih Rıfkı Atay'da Modernlik, Ulus ve Duygular*. İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, Z. (2013). AKP ve devlet hayırseverliği: Minnet ekonomisi, borç toplumu ve siyasal sermaye birikimi. *Toplum ve Bilim*, 128, 32-70.

